

УДК 72.023.025.3:619.11](477.87)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.1.16>**Малильо Максим Іванович,**

аспірант кафедри теорії історії мистецтва

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

ORCID ID: 0000-0002-7761-4620

maksym.malylo@naoma.edu.ua

Чернявський Костянтин Володимирович,

кандидат мистецтвознавства, доцент,

заслужений художник України,

голова Національної спілки художників України

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ
ЗАКАРПАТТЯ – ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ**

Закарпатська область володіє значною кількістю пам'яток дерев'яної народної архітектури XVII–XIX ст., та до наших днів дійшла значна кількість адміністративних, культових і житлових кам'яних споруд VII–VIII ст. На території Закарпаття збережено 118 дерев'яних церков, збудованих упродовж останніх п'яти сторіч. В цілому, в області на облік взято понад 700 пам'яток історії та культури, в тому числі понад 100 пам'яток архітектури. Пам'ятки архітектури в Закарпатті охоплюють період в понад 1000 років і репрезентують всі основні стилі європейської архітектури.

Головною метою нашого дослідження є розгляд історичного контексту формування архітектурної спадщини, визначення факторів, що впливають на руйнування дерев'яної архітектури, а також окреслення шляхів її збереження та популяризації. Нами було проаналізовано праці авторитетних науковців в даній галузі, з метою вивчення мистецьких, історичних та культурних аспектів, формування архітектурної спадщини, а також умов, що спричиняють її поступове забуття та руйнування. Розглядаються конструктивні та стильові особливості дерев'яної архітектури Закарпаття, її роль та значення для місцевого спадку, сучасні загрози і виклики, які ставлять під загрозу проблему збереження архітектурного надбання.

В ході дослідження ми дійшли висновку, що основними факторами руйнування архітектури є час, природні та погодні умови, вандалізм, вплив сучасної забудови та інфраструктурних об'єктів, недостатнє усвідомлення цінності об'єктів, що тягне за собою відсутність належного догляду за пам'ятками. Головну роль у збереженні та популяризації цінних об'єктів дерев'яної архітектури відіграє суспільство, влада, а також міжнародні ініціативи. Нами запропоновано шляхи вирішення даної проблеми через прийняття відповідних законопроектів, розробки освітніх програм, а також міжнародну співпрацю.

Ключові слова: Закарпаття, збереження архітектурної спадщини, архітектурні особливості, загрози, стратегії, культурна спадщина, культура, споруда, території, історія, об'єкт, майстерство, реставрація.

**Malylo Maksym, Chernyavsky Kostyantyn. THE PROBLEM OF PRESERVING THE
WOODEN ARCHITECTURE OF TRANSCARPATTIA – TODAY'S PROBLEMS**

The Transcarpathian region has a significant number of monuments of wooden folk architecture of the XVII–XIX centuries, and a significant number of administrative, religious and residential stone buildings of the VII–VIII centuries have survived to our days. 118 wooden churches, built over the past five centuries, have been preserved on the territory of Transcarpathia. [link where this information is from]. In general, more than 700 historical and cultural monuments, including more than 100 architectural monuments, are registered in the region. (the question is taken into account by whom). Architectural monuments in Zakarpattia cover a period of more than 1000 years and represent all the main styles of European architecture.

The article examines the historical context of the formation of architectural heritage, as well as the factors causing its gradual displacement? and destruction. The research is focused on the role of society, government and international initiatives in preserving valuable objects of wooden architecture in Zakarpattia edge. The information of scientists and the analysis of the existing situation encourage the disclosure of the scale of the problem and direct attention to the need to take measures to preserve the valuable architectural heritage in the region. The historical and cultural aspects of the wooden architecture of Transcarpathia, its structural and

stylistic features, role and significance for local heritage, modern threats and challenges that endanger the preservation of architectural heritage are considered. Factors such as underestimation, vandalism, negative impact of haphazard construction and infrastructure projects, without taking into account issues of cultural heritage preservation.

Key words: *Transcarpathia, preservation of architectural heritage, architectural features, threats, strategies, cultural heritage, culture, building, territory, history, object, craftsmanship, restoration.*

Постановка проблеми. Питання збереження архітектурної спадщини стикаються з рядом серйозних проблем і викликів сьогодні. Однією з головних проблем є недооцінка з боку держави, органів місцевого самоврядування, селищних територіальних громад цінності цих об'єктів, що призводить до їх знецінення та втрати. Вплив безсистемної забудови та інфраструктурних проєктів, які можуть порушити цілісність, естетику та взагалі існування дерев'яних об'єктів. Окреме місце відводиться негативному впливу природних факторів, таких як пожежі та несприятливі погодні умови, катаклізми. Вандальні руйнування пам'яток архітектури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наукових дослідженнях останніх десятиліть, в основному, зверталась увага на історичний контекст розвитку дерев'яної архітектури на Закарпатті, починаючи з давніх часів і до сучасності. досліджують розвиток архітектурних стилів і технік, які використовувалися в цьому регіоні.

Особливості української дерев'яної архітектури опрацьовували Тарас Я.М., Прибега Л.В., Івашко Ю.В., Шевцова Г.В. Важливу інформацію щодо досвіду збереження культурної спадщини України, знаходимо в публікації Рибчинського О.В. Нормативно-законодавчу базу з питань охорони пам'яток в Україні аналізувала Малишева О.В. Відомості про методологію досліджень та реставраційні практики досліджували Марченко І.Я., Романчук О.С., Тимченко Т.Р.

Мета статті. Метою даної статті є проведення аналізу та обговорення актуальних питань та викликів, пов'язаних із збереженням архітектурних комплексів на території Закарпаття. Дослідження спрямоване на вивчення мистецьких, історичних та культурних аспектів, а також на визначення факторів, які впливають на збереження архітектури.

Основною метою є розкриття можливих стратегій і підходів до забезпечення довгострокового збереження культурного надбання.

Виклад основного матеріалу. Початкове питання про збереження дерев'яної архітектури виникло під час існування Закарпаття в складі Чехословацької республіки. П'ять храмів, які знаходилися під загрозою знищення, були транспортовані до Праги, а ще три були перенесені в інші частини регіону. Зокрема, Михайлівську церкву спершу перевезли з Шелестова до Мукачева у 1927 році, а потім, у 1974 році, до Ужгорода. Успенська церква з Обави була перевезена до Чехії у 1931 році, а церква святого Михайла з Великих Лучок – до Праги у 1929 році [1].

Закарпаття, як регіон з багатою історією, володіє скарбом в архітектурних пам'ятках, зокрема, в дерев'яних спорудах. Дерев'яна архітектура в цьому регіоні є не лише різноманітною за формами та стилями, але й відображає специфіку природних умов, притаманних горському клімату. Під час спорудження цих об'єктів, майстри враховували особливості ґрунтів та деревини, які були доступні в регіоні, використовуючи їхні унікальні характеристики для створення міцних та довговічних конструкцій. Її коріння сягає далеко в минуле і розповідає багато цікавого про життя та традиції місцевого населення. Перші сліди дерев'яної архітектури виникають в середньовіччі 9–16 століття, коли розвивалися різні етнічні групи, такі як угорці, румуни, русини, словаки та інші [2]. Кожна з цих груп зробила свій внесок у розвиток архітектури, створюючи власні унікальні стилі та конструкції. Особливо важливими були церкви, які служили не лише релігійним об'єктом, але й центром культури та освіти.

Дерев'яні церкви Закарпаття мають виразні архітектурні особливості, такі як висока дерев'яна вежа, складні декоративні

мотиви, різні рівні дерев'яних декорацій. Протягом століть, майстри вдосконалювали свою майстерність та розвивали нові методи та технології будівництва. Вони вміло використовували місцеві матеріали, такі як дерево та камінь, і створювали надзвичайно міцні та стійкі будівлі, які пережили навіть найважчі природні лиха, такі як землетруси та повені.

Час від 14-го до 18-го століття в історії Закарпаття відзначився особливою роллю церков у розвитку дерев'яної архітектури. Ці витвори не лише служили релігійними об'єктами, але й відігравали ключову роль у формуванні культурного і освітнього середовища регіону. Дерев'яні церкви на Закарпатті стали справжнім символом цієї епохи завдяки їх вишуканому орнаменту, вежам та складним декоративним мотивам. Вони вражали складними декоративними мотивами, геометричними орнаментами та величезними вежами. Багато з цих історичних церков і храмів залишилися збереженими і стали важливими пам'ятками архітектури та культури. Вони приваблюють туристів, дослідників і вірян, надихаючи наші покоління вивчати і цінувати цю важливу частину спадщини Закарпаття [3].

Сучасний стан дерев'яної архітектури.

Втрати в сфері дерев'яної архітектури значно підвищили культурну цінність кожної збереженої церкви.

Спеціалісти виділяють п'ять основних стилів закарпатських дерев'яних храмів, включаючи гуцульський, лемківський і бойківський, названі за етнографічними групами місцевого населення. Додатково до цих стилів, існують ще готичний і бароковий стилі, названі за відповідними напрямками в кам'яній архітектурі [4].

Лемківські і бойківські дерев'яні церкви втілюють давні українські архітектурні традиції, в основі яких лежить концепція триєдності, де церква поділена на три частини, має три зруби і три верхи. Бойківські церкви, споруджені у стилі бойківської архітектури, збереглися до наших днів, переважно в районі верхньої течії річки Уж. Лемківську церкву, у той час як вона не є вживу, можна відвідати у Закарпатському музеї народної архітектури та побуту.

Гуцульський стиль представлений двома п'ятизрубними церквами у Ясінні і Лазещині-Плитоватому, а також п'ятьма церквами у середньогуцульському стилі. 22 церкви в Воловецько-Міжгірській Верховині прикрашають високі барокові башти і куполи.

Готичні церкви з високими гострими шпилями залишилися в селах Данилові, Крайнікові, Олександрівці, Сокирниці, Нересниці, Нижньому Апші.

У результаті втрат у сфері дерев'яної архітектури, кожна збережена церква набула вищої культурної цінності. Збереглися два найстаріших дерев'яних храми, які сягають наших днів: Миколаївська церква, розташована в селі Середне Водяне, споруджена вражаючим чином в 1428 році, та церква в селі Колодне, зведена в 1470 році. Порівняно з іншими дерев'яними спорудами в Європі, цей храм (Миколаївська церква) поступається за віком лише британській церкві у Грінстеді (XI століття) та кільком норвезьким ставкірхам XI–XIV століть. Проте, за висотою, мармороські дерев'яні храми перевершують всі інші, як в Європі, так і у всьому світі. Вежа храму святих архангелів Михаїла та Гавриїла у селі Сурдешти (1721 рік, повіт Марамуреш, Румунія) височіє над хвилястими пагорбами на вражаючу висоту в 54 метри! Здати собі це в обіцяючи, але доводиться визнати це фактом, особливо після того, як над горизонтом несподівано високо підноситься ще один фантастичний шпиль сучасної монастирської церкви Пері у селі Сепенца – вражаючі 78 метрів [5]. Для порівняння, ця висота перевищує Велику лаврську дзвіницю на понад 18 метрів. Кожен із цих дерев'яних храмів представляє собою неперевершене мистецтво, об'єднуючи в собі вишуканий живопис, різьблення, вишивку, а також унікальні екземпляри писемності та друкарства. Вони є не лише пам'ятками нашої історії, але й джерелами безмежного естетичного задоволення та одними з найпривабливіших об'єктів для туристів.

Дерев'яна архітектура, незважаючи на свою багатовікову історію та культурну цінність, стикається з рядом серйозних проблем і загроз, які ставлять під загрозу її збереження і збереження для майбутніх поколінь. Пога-

ний стан дерев'яних споруд на Закарпатті та загрози для їхньої структурної цілісності є серйозною проблемою, яка вимагає негайного уваги та заходів для збереження цієї важливої частини культурної спадщини. Фактори, що впливають на стан дерев'яних споруд та призводять до їхнього зносу і руйнування:

Час і природний знос: Більшість дерев'яних споруд існують протягом багатьох десятиліть або навіть століть. Час призводить до природного зносу, зокрема розкладання деревини, корозію металевих скоб та з'єднань, а також деградацію декоративних деталей.

Погодні умови: Закарпатський регіон піддається різким змінам погоди, що може призвести до знищення дерев'яних конструкцій. Вплив сильних вітрів, граду, снігу, дощу та коливань температури може призвести до ушкодження дахів, стін та фундаментів.

Брак обслуговування: Багато дерев'яних споруд страждають від браку регулярного обслуговування та ремонту. Недостатнє доглядання може призвести до накопичення проблем та розпаду будівельних конструкцій.

Терміти та грибки: Інший серйозний фактор - це враження дерев'яних матеріалів термітами та грибками, що може призвести до втрати структурної міцності.

Надмірна вологість і повені: Розташування багатьох дерев'яних споруд в прибережній до річок і потоків робить їх вразливими до повеней та надмірної вологості, що може спричинити гниття та руйнування дерев'яних структур.

Для збереження дерев'яної архітектури необхідно вжити низку заходів, включаючи реставрацію, регулярний облік стану будівель, освіту щодо збереження, а також створення ефективних механізмів фінансової підтримки та регулювання відповідної забудови в околицях історичних споруд. Це допоможе зберегти цінну архітектурну спадщину для наступних поколінь [6].

Руйнування, втрати та деградація об'єктів є серйозною проблемою, яка ставить під загрозу цінну історичну спадщину регіону. Час, погодні умови та брак регулярного обслуговування призводять до зносу і руйнування цих споруд. Багато з них зазнали втрат

у вигляді втрати архітектурних деталей та розкладання конструкцій. Пожежі, крадіжки та вандалізм також призводять до великих пошкоджень. Крім того, недостатній облік та фінансування обмежують можливості реставрації та збереження цих об'єктів. Для збереження дерев'яної архітектури Закарпаття важливо вжити негайні заходи, включаючи фінансову підтримку, реставрацію та регулярний огляд, щоб забезпечити їхнє продовження існування та збереження для майбутніх поколінь.

Заходи з збереження дерев'яної архітектури. Реставрація та відновлення є невід'ємною частиною збереження культурної спадщини та історичних цінностей. Ця діяльність відіграє ключову роль у відновленні старовинних архітектурних споруд, що можуть бути пошкоджені часом, природними лихами, вандалізмом або іншими факторами. Реставрація спрямована на відтворення існуючого стану об'єкта, з врахуванням оригінальних деталей та характерних особливостей архітектури. Це вимагає не лише відновлення структур, але і використання традиційних матеріалів та технологій, які були використані під час первісної конструкції.

Реставратори та архітектори працюють над збереженням деталей, орнаментики та художнього оформлення об'єктів. Вони використовують спеціальні техніки та методи для відновлення фресок, різьблення, сталевих конструкцій та інших архітектурних елементів.

Однак реставрація – це не тільки технічний процес. Вона вимагає детального дослідження історії об'єкта, його значення в культурному контексті та взаємодії з навколишнім середовищем. Важливо також враховувати сучасні стандарти збереження та безпеки. Реставровані споруди стають не лише музеями та пам'ятками архітектури, але й центрами освіти, де вивчають історію та мистецтво, а також просторами для культурних заходів та подій. Крім того, вона може мати позитивний вплив на розвиток туризму. Відновлені історичні об'єкти приваблюють туристів з усього світу, які бажають побачити та дізнатися більше про місцеву історію та культуру [7].

Це сприяє економіці регіону через збільшення туристичного потоку, створення нових робочих місць і розвиток інфраструктури.

Однак реставрація не є завданням без проблем. Вона вимагає значних фінансових витрат та трудових зусиль, і важливо збалансувати між збереженням оригінального стану та адаптацією до сучасних потреб. Крім того, реставрація може бути супроводжена контр-аверсіями та обговореннями щодо методів та обсягу відновлення.

Законодавчі та організаційні ініціативи є важливою частиною зусиль з підтримки та збереження дерев'яної архітектури на Закарпатті і в інших регіонах. Ці ініціативи спрямовані на створення умов для збереження цінних історичних споруд та національної культурної спадщини. Однією з основних є ухвалення законів і нормативних актів, які регулюють питання збереження та реставрації дерев'яних об'єктів. Ці закони визначають правила та вимоги щодо відновлення, ремонту та обслуговування архітектурних пам'яток і забезпечують їхню правову охорону [8].

Національні та регіональні організації та фонди часто грають важливу роль у підтримці дерев'яної архітектури. Вони можуть надавати фінансову підтримку для реставрації та консервації споруд, організувати освітні заходи для громадськості та створювати мережі експертів, які спеціалізуються на збереженні культурної спадщини. Паралельно з цим існують програми та конкурси, спрямовані на підтримку проектів зі збереження дерев'яних об'єктів, де реставратори та архітектори можуть подавати заявки на фінансову допомогу для своїх ініціатив. Організаційні ініціативи сприяють мобілізації громадськості для збереження дерев'яних об'єктів. Це може включати в себе створення громадських об'єднань, які активно працюють над збереженням культурної спадщини, організацію місцевих заходів та фестивалів, які популяризують та залучають увагу до цих об'єктів. Співпраця між державними і недержавними установами, а також міжнародні партнерства важливі для обміну досвідом і ресурсами у галузі збереження дерев'яної архітектури [9]. Підтримка від міжнародних організацій та

фондів може допомогти залучити додаткові ресурси для проектів з реставрації та збереження. Законодавчі та організаційні ініціативи спрямовані на забезпечення довгострокового збереження дерев'яної архітектури як важливої частини культурної спадщини. Вони підтримують зусилля тих, хто присвятив себе збереженню історичних об'єктів та надають можливість насолоджуватися цією неперевершеною архітектурною спадщиною усім поколінням.

Майбутнє збереження дерев'яної архітектури. Для подолання проблем збереження дерев'яної архітектури на Закарпатті та в інших регіонах, де ця спадщина є важливою, необхідно дотримуватись наступним стратегіям:

1. Створення і вдосконалення законодавства є ключовою складовою стратегії збереження дерев'яної архітектури та історичних об'єктів на Закарпатті та в інших регіонах. Ця тема відкриває важливі аспекти, які допомагають створити правовий фундамент для збереження цінних культурних та історичних цінностей. Перше, що потрібно зробити, - це розробити закони та правила, які визначають правовий статус та захист для дерев'яних об'єктів. Ці нормативні акти можуть включати в себе визначення критеріїв для визнання об'єктів як історичних або культурних пам'яток, а також правила їхньої експлуатації та реставрації. Важливо встановити заборону знищення дерев'яних об'єктів без відповідної дозволу від компетентних органів. Це може включати в себе обов'язковий процес отримання дозволу перед будівництвом, реконструкцією або демонтажем дерев'яних споруд. Для ефективного виконання законодавства потрібно визначити органи та установи, які будуть відповідальні за нагляд і контроль за станом дерев'яних об'єктів. Ці органи можуть включати в себе місцеву владу, державні агентства, а також спеціалізовані комітети та експертні групи. Крім обов'язкового законодавства, можливо, слід розглядати інcentиви для власників дерев'яних об'єктів, які бажають зберегти та реставрувати їх. Це може включати в себе податкові льюти, фінансову підтримку або інші стимули.

2. Освіта та публічна свідомість є важливими чинниками в збереженні та відновленні дерев'яної архітектури та історичних об'єктів. Ця тема розглядає важливість підвищення обізнаності громадян про цінність цієї культурної спадщини та можливі способи досягнення цієї мети. Розвиток освітніх програм, спрямованих на дерев'яну архітектуру та історію регіону, може забезпечити можливість дізнатися більше про ці об'єкти. Ці програми можуть включати в себе навчальні курси для школярів, студентів, а також лекції та семінари для громадян. Вони допоможуть підвищити рівень обізнаності і зацікавленості у місцевій архітектурній спадщині. Створення виставок та музеїв, які присвячені дерев'яній архітектурі, може надати можливість громадянам бачити та вивчати ці об'єкти вживу. Вони можуть стати центрами для вивчення історії та культури регіону, а також місцями для організації освітніх заходів та культурних подій. Проведення лекцій та інформаційних кампаній може підвищити свідомість громадян про важливість збереження дерев'яних об'єктів. Це може включати в себе виступи від експертів, демонстрацію відеоматеріалів та інші способи популяризації інформації. Збільшення обізнаності також може сприяти підтримці громади для захисту дерев'яних об'єктів. Громадяни, які розуміють важливість цієї культурної спадщини, можуть стати активними учасниками об'єднаних зусиль з її збереження. Публічна свідомість може бути підвищена через розвиток туризму. Привертання туристів до об'єктів дерев'яної архітектури може стати стимулом для їхнього збереження та реставрації, оскільки це може створити додаткові доходи та робочі місця.

3. Міжнародна співпраця є важливим аспектом збереження дерев'яної архітектури та історичних об'єктів. Міжнародні організації та фонди можуть надавати фінансову підтримку для проектів збереження. Це може включати в себе гранти, стипендії, дотації та інші джерела фінансування, які допоможуть покрити витрати на реставрацію та обслуговування об'єктів. Вона надає можливість

обмінюватися досвідом та найкращими практиками у галузі збереження. Це допомагає удосконалювати методи та підходи до реставрації та обслуговування дерев'яних об'єктів. Співпраця з міжнародними організаціями може підняти міжнародну видимість проектів збереження.

Усі ці фактори демонструють важливість міжнародної співпраці у збереженні дерев'яної архітектури та історичних об'єктів [10]. Спільні зусилля на міжнародному рівні можуть забезпечити більше можливостей та ресурсів для збереження цінної культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. У даній роботі було розглянуто історичний контекст виникнення та розвитку дерев'яної архітектури в регіоні Закарпаття. Вона є важливою складовою культурної спадщини цього регіону і відображає багатство культурних впливів та таланту майстрів, які створювали ці унікальні споруди.

Дерев'яні храми Закарпаття належать до унікальних об'єктів архітектурної спадщини, що мають вагомий історичний та культурний цінність. Збереження та реставрація цих храмів є нагальним завданням, спрямованим на збереження національної культурної спадщини.

Дослідження також сфокусовано на факторах, які ставлять під загрозу дерев'яну архітектуру, таких як недооцінка цінності об'єктів, вандалізм, вплив забудови та інфраструктурних проектів, а також природні катастрофи. Важливо відзначити, що ці об'єкти страждають від природного зносу та руйнування внаслідок часу, погодних умов та браку регулярного обслуговування.

Основна увага приділена ролі суспільства, влади та міжнародних ініціатив у збереженні цінних об'єктів дерев'яної архітектури. Важливість підвищення обізнаності громадян про цінність цієї культурної спадщини та її історичне значення була підкреслена, а також важливість співпраці з міжнародними організаціями та фондами для залучення ресурсів та експертної підтримки.

Література:

1. Ukrajinistika: minulost, přítomnost, budoucnost II. / Н. Myronova et al. Brno : Masarykova univerzita, 2009. P. 532–640.
2. Dudáš M, Jiroušek A.. Drevené kostoly, chrámy, zvonice na Slovensku. Košice : Jes, 2013. 192 p.
3. Комплексна програма збереження і використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області на 2006–2015 роки. *Закарпатська обласна державна адміністрація*. Веб. 17 лют. 2024. URL: <http://www.carpathia.gov.ua/en/catalog/item/178.htm>.
4. Сирохман М. 55 дерев'яних храмів Закарпаття. Київ : Грані-Т, 2008. 88 с.
5. Кузьма Б. Традиції і сучасність Закарпатської школи живопису. *Зігхарт Рашдорф*. Веб. 18 лют. 2024. URL http://art-raschdorf.com/ua/article/06_article.html.
6. Комплексна програма збереження і використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області на 2006–2015 роки. *Закарпатська обласна державна адміністрація*. Веб. 17 лют. 2024. URL: <http://www.carpathia.gov.ua/en/catalog/item/178.htm>.
7. Пеняк П. Археологічні старожитності у Зведенні пам'яток історії і культури Закарпатської області / П. С. Пеняк. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2006. Вип. 10. С. 272–276.
8. Про схвалення Концепції Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки. *Верховна рада України*. Веб. 17 лют. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-2005-%D1%80#Text>.
9. Прибега Л. До питання типологічної класифікації пам'яток дерев'яної храмової архітектури України. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень*. Київ, 2005. Вип. 1. С. 91–102.
10. Федака П. Збереження та використання історико-культурної та архітектурної спадщини на Закарпатті / П. Федака. *РІО*. 2006. 24 листопада. С. 5.

References:

1. Myronova, H. et al. (2009). *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost II* [Ukrainian studies: past, present, future II]. Brno : Masarykova univerzita, 532–640. [in Czech].
2. Dudáš, M, & Jiroušek, A. (2013). *Drevené kostoly, chrámy, zvonice na Slovensku* [Wooden churches, temples, bell towers in Slovakia]. Košice : Jes. [in Slovak].
3. Kompleksna prohrama zberezhennia i vykorystannia pamiatok kulturnoi spadshchyny Zakarpatskoi oblasti na 2006–2015 roky [Comprehensive program of preservation and monitoring of cultural heritage of Zakarpattia region for 2006–2015]. *Transcarpathian Regional State Administration* Retrieved from <http://www.carpathia.gov.ua/en/catalog/item/178.htm>.
4. Syrokhman, M. (2008). *55 derevianykh khramiv Zakarpattia* [55 Wooden Churches of Zakarpattia]. Kyiv : Grani-T [In Ukrainian].
5. Kuzma, B. Tradytsii i suchasnist Zakarpatskoi shkoly zhyvopysu. *Zihkhart Rashdorf* [Traditions and Modernity of Transcarpathian School of Painting. *Siegart Raschdorf*]. Retrieved from http://art-raschdorf.com/ua/article/06_article.html [In Ukrainian].
6. Kompleksna prohrama zberezhennia i vykorystannia pamiatok kulturnoi spadshchyny Zakarpatskoi oblasti na 2006–2015 roky [Comprehensive program of preservation and monitoring of cultural heritage of Zakarpattia region for 2006–2015]. *Transcarpathian Regional State Administration* Retrieved from <http://www.carpathia.gov.ua/en/catalog/item/178.htm> [In Ukrainian].
7. Peniak, P. (2006). *Arkheolohichni starozhytnosti u Zvedenni pamiatok istorii i kultury Zakarpatskoi oblasti* [Archaeological Antiquities in the Context of Monuments of History and Culture of Zakarpattia Region]. In: *Materials and Research in Archaeology of Prykarpattia and Volyn*, 10, 272–276 [In Ukrainian].
8. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi prohramy zberezhennia ta vykorystannia pamiatok derevianoï sakralnoi arkhitektury na 2006–2011 roky [Approval of the Concept of the State Program for the Preservation and Use of Wooden Sacred Architecture Monuments for 2006-2011]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-2005-%D1%80#Text> [In Ukrainian].
9. Prybyha, L. (2005). *Do pytannia typolohichnoi klasyfikatsii pamiatok derevianoï khramovoi arkhitektury Ukrainy* [On the Issue of Typological Classification of Wooden Temple Architecture Monuments in Ukraine]. In: *Proceedings of the Scientific Research Institute of Heritage Studies*. Kyiv, 1, 91–102 [In Ukrainian].
10. Fedaka, P. (2006). *Zberezhennia ta vykorystannia istoryko-kulturnoi ta arkhitekturnoi spadshchyny na Zakarpatti* [Preservation and Use of Historical, Cultural, and Architectural Heritage in Zakarpattia]. In: *Regional Information and Outreach*, November 24, 5 [In Ukrainian].